

'Marx, terug van nooit weggeweest'

Omtrent twee nieuwe boeken van Daniël Bensaïd.

Door Enzo Traverso

'Het zal altijd fout zijn Marx niet te lezen en te herlezen (...) Dat zal steeds meer fout zijn, een gebrek aan theoretische, filosofische, politieke verantwoordelijkheid. Sinds de 'marxistische' dogma-machines en ideologische apparaten (staten, partijen, cellen, vakbonden en andere plaatsen van doktrinale produktie) aan het verdwijnen zijn, hebben we geen excuses meer, enkel nog alibi's, om ons van onze verantwoordelijkheid af te wenden. Er zal zonder dat geen toekomst zijn. Niet zonder Marx, geen toekomst zonder Marx'.

Jacques Derrida, *Spectres de Marx*

Na Jacques Derrida¹ is het nu de beurt aan Daniël Bensaïd om ons te begeleiden bij een terugkeer naar Marx. Een verwachte en voorspelbare terugkeer, want elke ernstige inspanning om ons tijdperk te begrijpen voert ons, vroeg of laat, terug naar Marx. Maar gaat het echt om een 'terugkeer'? Bensaïd nodigt ons veeleer uit tot een nieuwe lezing van Marx, die zowel de vroegere debatten als probleemstellingen bekritiseert en overstijgt. Een marxistische lezing van Marx, waarbij ook kritisch wordt nagedacht over de wereld van vandaag op de vooravond van de 20ste eeuw. En een nieuwe lezing, want het marxisme van Bensaïd is noch apologetisch noch behoudend. Bensaïd streeft niet naar het herstel van een ideologie die, met de val van de Berlijnse Muur en vervolgens met de instorting van de USSR, aan diggelen ligt. Evenmin wil hij tegen de vervormingen, het onbegrip en de vervalsingen - waarvan Marx een eeuw lang het slachtoffer was - de authentieke Marx tot leven brengen. Bensaïd denkt na over een gigantisch oeuvre waarvan de rijkdom ook bestaat uit de erin vervatte tegenstellingen. Die tegenstellingen leiden tot een veelheid aan interpretaties, waarvan de erfenis gedeeld wordt door een pluraliteit aan stromingen; niet één maar verscheidene marxismen.

Dubbele verleiding

Eenzijds is het verkeerd het denken van Marx terug te brengen tot het positivistisch en evolutionistisch 'historisch materialisme' van Kautsky en Plekhanov of, nog erger, tot de klerikale dogma's van het stalinisti-

sche 'diamat'². Anderzijds is het evenmin korrekt geen enkele band tussen beide te onderscheiden. In dezelfde zin, zo de utopie van Ernst Bloch en het libertaire messianisme van Walter Benjamin niet rechtstreeks geput zijn uit het oeuvre van Marx, kan men evenmin stellen dat de band met dat oeuvre enkel het resultaat is van een mystifikatie.

Op volkomen overtuigende wijze toont Bensaïd aan dat de pogingen om Marx aan Comte te koppelen de test niet doorstaan, maar hij geeft moeiteloos toe dat zowel Kautsky, met zijn bagage van sociaal darwinisme en positieve wetenschap, als Benjamin, met zijn theologische benadering, zich legitiem in het spoor van de auteur van Het Kapitaal situeren.

Dat komt omdat het werk van Marx doorkruist wordt door een intiem konflikt dat diepgeworteld is in de cultuur van zijn tijd. Een konflikt tussen de analyse van het kapitalisme volgens een positief wetenschappelijk model en een visie op de geschiedenis als produkt van de konfliktuele dynamiek van een totaliteit van sociale verhoudingen. Bensaïd vat dat contrast als de 'dubbele verleiding' van Marx, wat zowel het eerbetoon aan Darwin verklaart in zijn voorwoord van de eerste editie van Het Kapitaal, als zijn konstante dialoog met Hegel, in de traditie van wat men sinds 'De Duitse ideologie' de 'Deutsche Wissenschaft' noemt. Daar waar Engels niet altijd wist te ontsnappen aan de ontsparingen van deze 'wil om aan wetenschap te doen' (meer bepaald in teksten zoals de 'Anti-Dürhing' of 'De dialektiek van de natuur'), slaagde Marx erin dit te beheersen dankzij de machtige verdedigingswal van de hegeliaanse dialektiek.

Geen gegarandeerd happy-end

Na een eeuw van controverses rond het marxisme, benadert Bensaïd het denken van Marx door eerst te benadrukken wat het niet is. Het is om te beginnen geen filosofie van de geschiedenis in de klassieke zin, te weten een konstruktie van de universele geschiedenis in hegeliaanse zin. Het is evenmin een teleologische opvatting³ van het socialisme als onvermijdelijke uitkomst van de klassenmaatschappij. Tegen de traditionele interpretaties in van zowel het evolutionistisch marxisme

(Kautsky) als van sommige van zijn meest gereputeerde critici (Karl Popper), toont Bensaïd aan dat de auteur van Het Kapitaal steeds impliciet elke 'algemene historisch-filosofische theorie' verwierp van de verplichte mars van de mensheid vanaf de primitieve gemeenschap tot het socialisme, via een reeks onvermijdelijke tussenstadia (slavendom, feodalisme, kapitalisme, met de variant van de Aziatische produktiewijze). Bensaïd citeert hiervoor de korrespondentie van Marx met Vera Zassoelitsj en de Russische populistten. Geen gegarandeerd happy end, geen onontkoombare vooruitgang: Marx vat de geschiedenis niet op volgens een positivistisch paradigma⁴, als een rechtlijnige vooruitgang langsheen een 'homogene en lege' kronologische as, als een eenvoudige kwantitatieve akumulatie van de produktiekrachten. Ook al ziet hij vooral in de 'Grundrisse' de ontwikkeling van deze produktiekrachten als een noodzakelijke voorwaarde voor arbeidsduurvermindering en voor de bevrijding van de creatieve mogelijkheden van de mens, toch mondt dit nooit uit op een produktivistische opvatting van het socialisme als een soort industriële Moloch.

Krachtig onderstreept Marx de intieme tegenstellingen van de technische ontwikkeling, wat - vertrekkende van zijn categorieën - het mogelijk maakt de omvorming van produktiekrachten in vernietigingskrachten - die zo typisch is voor de 20ste eeuw - te begrijpen. Volgens Marx is vooruitgang geen eenrichtingsproces, maar een kontradiktorische beweging die in zich, dialektisch, zijn ontkenning draagt. Vooruitgang en achteruitgang stappen samen op, gewikkeld in de helse dans van het universum van de waren. Ganse pagina's van Het Kapitaal zijn gewijd aan de analyse van de sociale achteruitgang en van de verkrachting van de natuur als gevolg van het technisch proces in het kader van de kapitalistische akumulatie.

De geschiedenis als open kruispunt

Vanuit deze 'dubbele verleiding' van Marx kan het beroemde alternatief dat bij de aanvang van de Eerste Wereldoorlog door Rosa Luxemburg gesteld werd - 'socialisme of barbarij' - op twee manieren geïnterpreteerd worden: als een alternatief tussen vooruitgang en achteruitgang op de diakronische draad⁵ van de geschiedenis, of als een echte 'tweesprong'.

Tegen elke teleologische opvatting in, interpreteert Bensaïd de geschiedenis, zoals Marx, als het domein van het onzekere-

re en het mogelijke, als een uitermate hete-rogene ontwikkeling, bestaand uit botsende ontwikkelingen en tijdsbreuken, krisissen, oorlogen en revoluties. Hij bemerkt op die manier in Het Kapitaal en in de Grundrisse - met hun analyses van de cycli en van de rotaties en krisissen van het kapitaal - 'een opvatting van de tijd als sociale verhouding'. Vandaar een visie van de geschiedenis als inzet, als open kruispunt met verschillende uitwegen. Geen enkel heil is vooraf verzekerd, maar evenmin maakt iets de eeuwige herhaling van 'de triomferende stoet der overwinnaars', door Benjamin aangehaald in zijn 'Stellingen over het concept van de geschiedenis', onvermijdelijk.

Bij Marx neemt de voorafbeelding van het socialisme nooit de vorm aan van een bindend voorschrift (of bijna nooit, want hier vergeet Bensaïd enkele in dit verband vervelende passages). Deze kritische theorie van de geschiedenis als politiek begrijpbaar en strategisch denkbaar proces⁶, vat Gramsci geciteerd door Bensaïd in één zin samen: 'Men kan enkel de strijd voorzien'. En Bensaïd haalt eveneens het bloeiende nageslacht aan van deze intuïtie over botsende tijd: de ongelijke en gekombineerde ontwikkeling van Parvus en Trotski, de 'ongelijktijdigheid' van Ernst Bloch en, recenter, de 'afwisselingen van de vooruitgang' van Robert Bonnaud⁷.

Onvoltooid denkwerk?

Het gedachtengoed van Marx is evenmin een empirische sociologie van de sociale klassen. In de tientallen boekdelen met zijn geschriften zoekt men tevergeefs een strenge definitie van het begrip klasse, vergelijkbaar met de 'ideaal-types' van Max Weber of de indelingen van Emile Durckheim.

Lenin, voor wie sociale klassen abstract gedefinieerd werden door hun plaats in het productieproces, stelde een conceptualisering in samenhang met het systeem van Marx voor, al ontbrak die in Het Kapitaal. Deel III van Het Kapitaal eindigt met een onvoltooid hoofdstuk over 'de klassen'. Op twee kleine pagina's onderscheidt Marx in dat hoofdstuk drie grote klassen, gedetermineerd door het loon, de winst en de grondrente. Dan houdt hij op...

De Oostenrijkse econoom Jozef Schumpeter stelt zich vragen over de paradox van een denker die geen systematische theorie uitwerkte over een onderwerp dat in z'n denken centraal stond. Had Marx er niet de tijd voor? Overigens, waaraan besteedde hij zijn tijd eigenlijk? Bensaïd dient hem van antwoord: 'Aan het verzorgen van z'n steen-

puist, het delen van de familiale smart, het aan de deur zetten van z'n schuldeisers, het uitzetten van valstrikken om z'n schulden te kunnen aflossen, het afsnauwen van oom Philips, het onderhouden van een omvangrijke korrespondentie, het organiseren van de arbeidersbeweging. Vooral aan het schrijven en herschrijven van Het Kapitaal'.

Klassen zijn geen dingen

Wie in dit onvoltooid hoofdstuk een theoretische leemte ziet, begrijpt volgens Bensaïd de 'anti-sociologie' van Marx niet. Voor Marx bestonden er geen klassen als abstract sociologische categorieën, enkel als levende historische subjecten. Klassen bestaan en definiëren zich slechts in hun conflictuele verhouding tot andere klassen. Daarom blijken, vanuit dat oogpunt, de politieke geschriften van Marx veel rijker dan de abstracte formules uit Het Kapitaal. Meteen ook de reden waarom het marxisme z'n diepste analyses over de klassenconflicten niet produceerde in de sociologie of de politieke economie, maar in de geschiedschrijving. Volgens Edward P. Thompson, wiens benadering Bensaïd lijkt te delen, zijn klassen vooreerst een historisch fenomeen: noch een 'structuur' noch een 'kategorie', maar eerder subjecten die zich vormen in hun onderlinge verhoudingen. Klassen zijn geen 'dingen', zoals de sociale feiten van Durckheim, maar sociale verhoudingen: 'de klasse definieert zich door de manier waarop de mensen hun eigen geschiedenis leven en het is in laatste instantie haar enige definitie'⁸.

Bouwwerk

Tenslotte is de theorie van Marx geen positieve wetenschap van de economie, want zijn ontleding van het kapitalistisch systeem kadert steeds binnen een geheel van tegengestelde, dynamische en beweeglijke sociale verhoudingen, waarvan Marx voortdurend het historisch karakter benadrukt. Dit betekent niet dat Marx immuun was voor de in zijn tijd bijzonder sterke verleiding om een theorie van het kapitalisme uit te werken op het model van de natuurwetenschappen. Zijn verwijzing in Het Kapitaal naar de 'natuurlijke wetten' van de ontwikkeling van de kapitalistische productiewijze toont aan dat zijn werk ook getekend is door een scientistische en positivistische dimensie. Die dimensie doordrenkt echter niet het geheel van z'n denken, in tegenstelling tot de evolutionistische karikatuur die Kautsky ervan zal maken. Zo stemt Marx' visie over het kapitaal evenmin overeen met het uitgebalan-

ceerd mechanisme dat Boecharin er wou in zien, noch met de subjektloze structuur die Althusser erover theoretiseerde.

Onder de pen van Marx worden de 'natuurlijke wetten' van het kapitalisme even snel 'tendentiële wetten': zoals Gramsci zal verduidelijken in z'n gevangenschriften gaat het om wetten 'niet in de zin van het determinisme of spekulatief naturalisme, maar van het historicisme'⁽⁹⁾. We hebben hier te maken met een logische moeilijkheid zonder uitweg, in het theoretisch bouwwerk van Marx, dat helemaal geen gesloten stelsel is, maar een open bouwverf blijft, onderhevig aan verschillende ontwikkelingen.

Twee absurde portretten

Dankzij deze vaststelling slaagt Bensaïd erin de theoretische erfenis van Marx ten opzichte van de politieke ekologie in z'n juiste perspectief te plaatsen. Vanuit een steriel spel van verminkte, uit hun kontekst gehaalde citaten zou het niet moeilijk zijn twee totaal tegengestelde portretten van de auteur van Het Kapitaal te schetsen. Enerzijds deze van een verwoed produktivist, voorstander van een vooruitgang die onmiddellijk vereenzelvigd wordt met de overheersing van de natuur. Anderzijds deze van een groene 'ante letteram', voorloper van het ekologischer fundamentalisme en aanhanger van een in de Manuscripten van 1844 geïnterpreteerd kommunisme als een vorm van 'voltooid naturalisme'.

Beide portretten zijn volkomen absurd. Als intellectueel in de XIXde eeuw wijdt Marx enkele sterke pagina's aan het afwijzen van de industrialisering als 'verkrachting van de natuur' (de kritiek van Engels zal nog strenger zijn). Maar men zou in zijn werk tevergeefs zoeken naar een systematische analyse van de vernietiging van het milieu door de industriële beschaving. Wat men er wel in kan vinden is de romantische dimensie, die reeds door Michaël Löwy en Robert Sayre¹⁰ bestudeerd werd. Men kan het ekologischer vraagstuk benaderen vanuit Marx en soms tegen Marx. Maar men kan hem geen anachronistische verwijten maken noch antwoorden eisen op problemen waarmee hij nooit gekonfronteerd werd.

Onverkende pistes

De boeken van Bensaïd zijn niet alleen een lezing van Marx. Ze handelen ook over een eeuw van controverses rond het werk van Marx. Bensaïd laat zich niet verleiden door het angelsaksisch analytisch marxisme, dat het denken van Marx wil plooiën naar de eerbiedwaardige kodes van een universitair-

re discipline, gezuiverd van zijn subversieve dimensie en bereid de analyse van de klas-senkonflikten te laten vallen in naam van het 'methodologisch individualisme'.

Terloops bekritizeert Bensaïd de rechtvaardigheidstheorie van John Rawls, die hij beschouwt als 'de ethisch-juridische aanvulling van een gematigd sociaal liberalisme' en de communicatieve rede van Habermas, die hem herinnert aan 'de gemeenschap van de heiligen, waarin elk conflict uitdooft en de dialoog zelf overbodig wordt'. Deze korte formule is doeltreffend, maar kan geenzins in de plaats treden van een radikale marxistische kritiek van het werk van Habermas, wat tot nu toe nog niet gebeurde.

In 'La discordance des temps' komt Bensaïd terug op de lezingen van Marx zoals voorgesteld door Gramsci, Benjamin, Bloch en recenter Toni Negri en Jacques Derrida. In een tegelijkertijd verbazingwekkend en fascinerend hoofdstuk aarzelt Bensaïd niet om Charles Péguy uit de vergetelheid te halen en zich tot péguyst uit te roepen: 'geen péguyst, hoewel marxist. Péguyst omdat ik marxist ben'.

Het denkwerk van Bensaïd is stevig en scherpzinnig, zijn kennis wekt bij de lezer bewondering op. Bensaïd beschikt over een briljante pen (wat veeleer zeldzaam is bij theoretische essays), zijn stijl is vaak jubelend, bij wijlen bijtend, maar zijn briljante uitpattingen gaan vaak ten koste van de duidelijkheid. Zijn formules zijn niet altijd overtuigend. Bijvoorbeeld wanneer hij schrijft dat Marx probleemloos 'het bestaan erkende van conflicten die niet rechtstreeks terug te voeren zijn tot de klassenstrijd'. Het denken van Marx (en van Engels) over de koloniale, nationale, seksuele of raciale onderdrukking bestaat amper of is ronduit afwezig, zonet dubbelzinnig of sterk betwistbaar. De auteurs van het Manifest hadden hier een minder inschikkelijke kritiek verdiend.

'Marx l'intempestif' en 'La Discordance des temps' stellen vragen, roepen nog andere vragen op en openen onverkennde pistes. Men zal zich moeilijk van beide boeken kunnen afmaken. Op heilzame wijze schudden ze vastgeroeste ideeën door elkaar, zowel ideeën van voorstanders als van tegenstanders van Marx. De intellectuele erfenis van deze laatste blijft op die manier levend. Daniël Bensaïd levert daar het bewijs van.

Dit artikel verscheen oorspronkelijk in 'La Quinzaine Littéraire', nr. 680, 1-15 november 1995. De tussentitels zijn van de redactie.

Noten:

- (1) J. Derrida, 'Spectres de Marx', Galilée, 1993
- (2) Positivism: filosofie die alleen aanvaardt wat zintuiglijk kan waargenomen en vastgesteld worden. Evolutionisme: de evolutietheorie, de geleidelijke ontwikkeling van een lagere naar een hogere trap als een wetmatigheid beschouwt. 'Diamat', dialektisch materialisme, de stalinistische karikatuur van het historisch materialisme.
- (3) Teleologie (Grieks: telos = doel): het doelgericht zijn van gebeurtenissen.
- (4) Paradigma: model.
- (5) Diakronisch: de verschijnselen in hun historische ontwikkeling beschouwend.
- (6) Het is binnen dat perspectief dat Henri Maller het concept van de utopie bij Marx interpreteert. Zie zijn boek 'Convoiter l'impossible. L'utopie avec Marx, malgré Marx', Albin Michel, 1995.
- (7) R. Bonnaud, 'Les alternances du progrès', Kimé, 1992.
- (8) E.P. Thompson, 'The Making of English Working Class', Penguin Books, 1984.
- (9) Historicisme: de verklaring van een bepaald fenomeen, meer bepaald in de menswetenschappen, aan de hand van zijn plaats in de geschiedenis.
- (10) M. Löwy, R. Sayre, 'Révolte et mélancolie. Le romantisme à contre-courant de la modernité', Payot, 1992.

Bibliografie van Daniël Bensaïd

- * 'Mai 68, une répétition générale' (in samenwerking met Henri Weber), Maspero, 1968
- * 'Le deuxième souffle: Problèmes du mouvement étudiant' (in samenwerking met Camille Scalabrino), Maspero, 1969
- * 'Portugal, une révolution en marche' (in samenwerking met Charles-André Udry en Carlos Rossi), Série 10/18, 1975
- * 'La révolution et le pouvoir', Stock, 1976
- * 'Les haillons de l'utopie', La Brèche, 1980
- * 'Stratégie et parti', La Brèche, 1987
- * 'Mai Si! 1968-1988, rebelles et repentis' (in samenwerking met Alain Krivine), La Brèche, 1987
- * 'Walter Benjamin, sentinelle messianique', Plon, 1990
- * 'A la gauche du possible. Pour un projet socialiste, autogestionnaire, écologiste et féministe', La Brèche, 1991
- * 'Jeanne de guerre lasse', Gallimard 1991
- * 'La discordance des temps', Edition de la Passion, 1995
- * 'Marx l'intempestif. Grandeurs et misères d'une aventure critique (XIXe-XXe siècle)', Fayard, 1995

Biografische nota's

Louis Althusser (1918-)

Frans filosoof. Auteur van o.m. 'Pour Marx' en 'Lire le Capital' (in samenwerking met Etienne Balibar).

Walter Benjamin (1892-1940)

Duits joods filosoof. Materialisme en theologie, catastrofes en het idee van de Verlossing staan naast vele andere contrasten die Benjamin in het leven van alledag bespeurde en analyseerde. Pleegde zelfmoord op de vlucht voor de nazi's.

Ernst Bloch

Duits filosoof van idealistische oorsprong. Zijn intellectuele evolutie leidt hem tot marxistische standpunten. Onder meer auteur van 'Das Prinzip Hoffnung', dat hem problemen oplevert met de overheden van de voormalige DDR.

Nikolai Boecharin (1888-1938)

Een van de voornaamste theoretici van de bolsjevieken ('ABC van het kommunisme' in samenwerking met Eugène Preobrazjenski). Situeert zich in de jaren twintig rechts binnen de KPSU en verzet zich tegen de industrialisering van de USSR ten koste van de begoede boeren. Wordt in 1937 tijdens de stalinistische processen van Moskou wegens 'anti-partij-activiteiten' berecht en het jaar nadien geëxecuteerd.

Auguste Comte (1789-1856)

Frans wiskundige en filosoof. Een van de grondleggers van het positivisme, o.m. in zijn 'Cours de philosophie positive'.

Charles Darwin (1809-1882)

Engels bioloog die aan de basis ligt van de evolutieleer, door zijn studie over de evolutie van levende wezens volgens natuurlijke teeltkeuze.

Antonio Gramsci (1891-1937)

Stichter en leider van de Italiaanse Kommunistische Partij (PCI). Briljant en origineel marxistisch theoreticus. Gearresteerd in 1926 en ernstig ziek, komt hij om in de gevangenschappen van Mussolini na het schrijven van z'n beroemde Gevangenisschriften.

Jurgen Habermas

Duits marxistisch geïnspireerd socioloog, auteur van o.m. 'Na Marx'

De staat paraat?

De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)
Duits filosoof. Een van de grondleggers van de dialektiek. Identificeert 'het zijn' en 'de gedachte' in een enig beginsel: 'de idee', die zich ontwikkelt in these, antithese en synthese.

Karl Kautsky (1854-1938)

Leider en theoreticus van de Duitse sociaal-democratie en de Tweede Internationale. Verschaft het marxisme een deterministisch en mechanistisch kader. Bekampt aanvankelijk het reformisme, maar sluit er zich later bij aan.

Alexander Parvus (1869-1924)

Theoreticus die deelneemt aan de activiteiten van de Russische en Duitse sociaal-democratie. Brengt de eerste steen aan van de later door Trotski uitgewerkte theorie van de permanente revolutie.

Charles Péguy (1873-1914)

Frans schrijver, dichter en essayist. Militant verdediger van de Frans-Joodse officier Dreyfus. Predikt een persoonlijk socialisme. Als diep mysticus keert hij terug naar het geloof in 1912. Komt om in de eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog.

George Plekhanov (1856-1918)

Bijgenaamd 'de vader van het Russisch marxisme'. Eerste verspreider van het marxisme in Rusland. Stichter van de eerste Russische marxistische groep 'Bevrijding van de Arbeid' (1883). Eindigt als mensjeviëk en verzet zich tegen de Oktoberrevolutie van 1917.

Karl Popper

Auteur van o.a. *'The Poverty of Historicism'* en *'The Open Society and its Enemies'* (1945). Betoogt dat 'grote theorieën' als die van Marx en Hegel de geschiedenis naar een doelpunt willen leiden. Het marxisme doet hij dus af als 'teleologisch', iets dat een automatisch eindproduct zou hebben. Popper ontkent dat de menselijke geschiedenis eengemaakt is; men kan er dus niet over praten. Er is geen structurele eenheid tussen wat hij 'verschillende geschiedenissen' noemt.

Vera Zassoelitsj (1849-1919)

Korrespondeert vanuit Rusland met Marx en Engels. Aanvankelijk populiste, dan sociaal-democrate. Samen met Plekhanov staat ze aan de wieg van de eerste marxistische groep in Rusland, 'Bevrijding van de Arbeid'.

In dit nieuwste boek van onderzoeker Jaap Ivan Donselaar wordt nagegaan welke maatregelen de overheden van Duitsland, Frankrijk, Engeland, België en Nederland nemen tegen extreem-rechts en welke de meest effectieve zijn. Sinds de Tweede Wereldoorlog is extreem-rechts niet meer zo groot en bedreigend geweest als tegenwoordig. Verspreiding van propaganda, betogingen en manifestaties, verkiezingsdeelname, en betrokkenheid bij politiek en racistisch geweld.

Uit het onderzoek komt één duidelijke conclusie naar voren: repressief overheidsoptreden tegen extreem-rechts is meer dan symptoombestrijding, want het blijkt in de praktijk ècht te werken. 'Het op de huid zitten van Schönhuber en Janmaat maakt van hen geen aantrekkelijke underdogs, maar veeleer paniekerige herders die niet bij machte waren de opgejaagde kudde bijeen te houden'. Niet alleen door het verbieden van extreem-rechtse manifestaties, demonstraties of zelfs partijen, maar ook door extra barrières in het verkiezingsstelsel. Volgens Van Donselaar hebben kiesstelsels en kieswet een grote invloed op het mogelijke succes van extreem-rechtse partijen. Het Engelse districtenstelsel is er verantwoordelijk voor dat uiterst-rechtse partijen niet hebben kunnen doordringen in het parlement. Ook in Frankrijk is het moeilijk om op landelijk nivo electoraal door te breken. Het Nederlandse kiesstelsel is volgens van Donselaar makkelijk toegankelijk voor kleine en dus ook extreem-rechtse partijen. Vooral door het kleine aantal benodigde handtekeningen en de relatief lage waarborgsom. De verschillende landen met elkaar vergeleken levert het volgende beeld op: Duitsland met haar 5% kiesdrempel en haar repressieve (ook uitdrukkelijk anti-nazistisch) instrumentarium zou het meest paraat zijn. In tegenstelling tot de Belgische staat met een zeer toegankelijk kiesstelsel en een gebrekkig (ook qua toepassing) repressief instrumentarium tegen racisme en de daarmee verbonden partijen.

Cordon Sanitaire

Hij gaat ook in op de vraag of extreem-rechts in de diverse landen omgeven is door een 'cordon sanitaire'. Voor alle vijf landen geldt dat het vertolken van politieke boodschappen uit het extreem-rechtse domein door gevestigde politici vrijwel altijd gepaard gaat met een 'ontkoppeling' van de extreem-rechtse oorsprong of boodschapper. Nederland schijnt nog gunstig af te steken. Een recent en populair grapje.

VVD-leider Bolkestein gaat naar de politie en zegt: 'Mijn Marokkaanse horloge is gestolen door een Zwitser.' Op de vraag van de politie of hij het soms omgekeerd bedoelt, zegt Bolkestein: 'Dat hebt u mij niet horen zeggen!'. Die 'ontkoppeling' is in zekere zin ook meteen het meest problematische van het boek. De burgerlijke staat is natuurlijk geen neutraal instrument. Het is een apparaat dat aan de ene kant meer 'volger' dan 'trekker' is zoals Van Donselaar het noemt. 'Ze handelen vaak niet uit eigen beweging, maar moeten daartoe aangezet worden door anderen. Maatschappelijke organisaties kunnen hier dus invloed op uit oefenen'. Indirekt dus ook een aanmoediging voor de anti-racisme beweging en migrantenorganisaties. Aan de andere kant wordt in het boek geconstateerd: 'Vooral pogingen tot immigratiebeperking worden door overheden nogal eens gezien als een alternatieve strategie tegen extreem-rechts'. Soms valt het ook samen. Zo is in Duitsland de uitbouw van het repressieve instrumentarium hand in hand gegaan met een sterke beperking van de asielmogelijkheden.

Extreem-rechts en racistisch geweld vormen in eerste instantie een bedreiging voor migranten en voornamelijk niet voor de burgerlijke staat. Vanuit de gevestigde politiek wordt de aanwezigheid van migranten geproblematiseerd en er wordt steeds meer aangespoord tot integratie en inburgering in een omgeving die alsmaar vijandiger en bedreigender wordt. Te vrezen valt dat niet alleen extreem-rechts en racistisch geweld, maar ook de snelle afbrokkeling van het cordon sanitaire een remmende werking hebben op het proces van inburgering, omdat veel allochtonen zich zullen afkeren, terugtrekken of verschansen (fundamentalisme). Dat zou precies het omgekeerde zijn van wat de 'gevestigde' stromingen zeggen te beogen.

Ron Blom

De staat paraat? De bestrijding van extreem-rechts in West-Europa.

Uitgeverij Babylon - De Geus,
1995 ISBN 90-6222-304-4.

Prijs FL.47,50. Te bestellen via de ISP.

Bloody October in Moscow

Toen de Opperste Sovjet en het Congres van Volksafgevaardigden in september 1993 werden ontbonden, ging Jeltsin een politiek conflict aan, dat makkelijk had kunnen escaleren tot een grote burgeroorlog. Dat dit toch niet gebeurde, is voor een groot deel te danken aan de rol van de media in dit conflict.

Tegenover de officiële versie van de gebeurtenissen voor, tijdens en vlak na de aanval op het Witte Huis, kwamen stukjes van het werkelijke beeld boven water: in de pers, op internet, door ooggetuigenverslagen, middels foto's en video en soms zelfs rechtstreeks via de camera's van CNN.

Dit boek is een verzameling van deze stukjes van de werkelijke puzzel en als zodanig een historisch belangrijk document.

Bloody October is gemakkelijk te lezen, mede dankzij de briljante vertaling. Het boek geeft ook goede informatie over de voorgeschiedenis van de gebeurtenissen in september en oktober. Bloody October is zeker niet alleen een boek voor sovietologen. Het is interessant voor iedereen die

geïnteresseerd is in Rusland, politieke wetenschap of hedendaagse geschiedenis. De enige kritiek is dat het noch is geschreven voor Rusland-specialisten, noch voor echte beginners op dit terrein: enige kennis van de algemene structuur van de regering en van het militaire apparaat is noodzakelijk om alles goed te kunnen begrijpen. Ook een kaart van Moskou met de locaties die besproken worden, zou geen overbodige luxe zijn geweest. Sommige lezers zullen de analyses misschien te oppervlakkig vinden of van mening zijn dat niet alle feiten diepgaand genoeg behandeld worden. Toch bieden de vaak fascinerende

getuigenissen iedereen nieuw feitenmateriaal en iets om over na te denken.

Laure Akai

Bloody October in Moscow: Political Repression in the Name of Reform; by Alexander Buzgalin and Andrei Kolganov. Translated by Renfrey Clarke. Monthly Review Press; 214 pp. \$15 paperback.

The war against the poor

The underclass and antipoverty policy

Terwijl armen en "uitgeslotenen" er vaak van beschuldigd worden zelf verantwoordelijk te zijn voor hun lot en terwijl men steeds meer de controles en boetes opdrijft die hen treffen, geeft dit boek daar een goed antwoord op.

De auteur, een socioloog, analyseert grondig de praatjes die de armen stigmatiseren. Hij beschrijft de historie van de ontorende benamingen die met hen geassocieerd worden sedert het begin van de negentiende eeuw. Hij toont in het bijzonder hoe de betekenis van de term "underclass" omgeslagen is van het pseudo-wetenschappelijk neutrale naar een ronduit beledigende beschuldiging. Het beoogde objectief is altijd geweest te suggereren dat het leven

van de armen van zo'n immoraliteit getuigde, dat geen enkele hulp kon baten. Herbert Gans ontmaskert niet alleen de trend om sociale programma's te elimineren, hij wijst ook op de geringe reële invloed van de persoonlijke factoren in het gedrag van armen. In zijn besluit onderstreept de auteur het belang van de arbeidsherverdeling en het creëren van meer arbeidsplaatsen in de openbare sector.

Herbert J. Gans; The war against the poor. The underclass and antipoverty policy; Basic Books, 1995; New-York; 208 blz.; 22 dollar.